

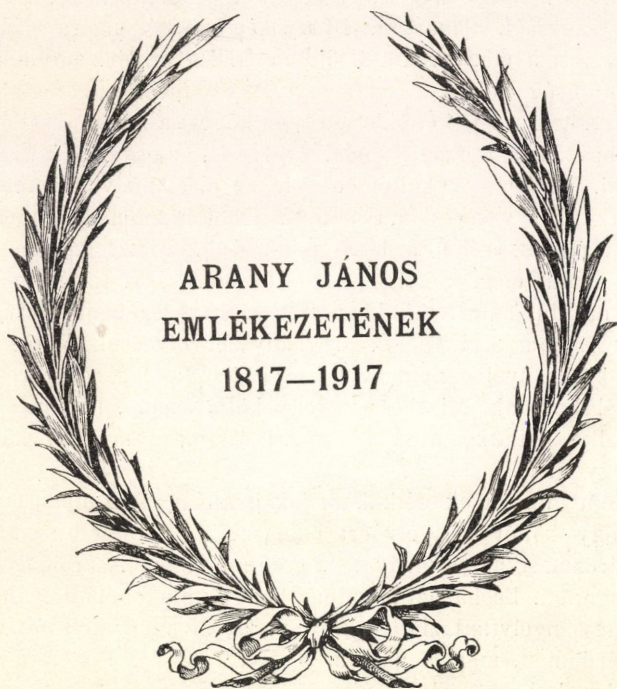
MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 MÁJUS

5. SZÁM.

ARANY JÁNOS
EMLÉKEZETÉNEK
1817-1917

Arany és a magyar nyelv.

1817 nevezetes évszám a magyar nyelv történetében. Akkor-tájban írta első, már figyelemre méltó verseit a magyar nyelv két legnagyobb művésze közül az első: Vörösmarty, s ebben az évben született a másik: Arany.

Mialatt a nyilvánosság előtt a nyelvújítás vívja elkeseredett és már diadalra forduló csatáit, nyelvünk géniusza megszállja egy dunántúli ábrándos tanuló és egy tiszántúli, ábrándvilágra született csecsemő lelkét s hozzáfog, hogy velök természetes úton és mégis megfoghatatlanul, a teremtő erő rejtélyes hatalmával megvalósítsa azt, a mire az irodalmi tudat hosszú évtizedek óta mestersé-

ges úton és szervezett munkával törekedett: a magyar költői nyelv reformját; megalkottassa az új magyar költői nyelvet.

Azt szoktuk mondani: a csodák kora lejárt. De a magyar nyelvre nézve a legújabb száz esztendő volt a csodák kora s ebben a korban a két legnagyobb csoda: Vörösmarty és Arany nyelv-művészete.

Vixere fortes ante Agamemnona. Volt Vörösmarty előtt magyar költői nyelv, voltak nyelv-művész-költőink. Csín, kellem, méltóság, fenség, szeszély, tömörség, könnyűség napról napra otthonosabb jelenség lett a magyar költői dictióban. De mindez töredékes, részleges jelenség volt Vörösmartynak egyetemes, összefoglaló nyelv-művészetéhez. Az ő költői nyelvéhez képest a legszárnyalóbb addigi poétai beszéd, a Berzsenyi ódái nyelve is, az egyszerűség zene hatását teszi. Vörösmarty költői beszéde az első, melyben mindig kíséretet érzi a vezérszólam mellett, a hol minden hangot erős resonantia támogat, a hol a költő mindig akkordot fog, nem egyetlen hangot pendít meg, a hol a szónak három, négy, tíz és száz vonatkozása mozdul meg lelkünkben, s tovább rezeg benne, s új meg új ingerek rajzanak ki belőle, akárhányszor olvassuk. Vörösmarty az első, a kinek nyelve nem avul, hanem üde, meleg, sokszoros varázssal szól hozzánk. Mintha nem egy költő szólna, hanem a magyar nyelv lelke nyilatkoztatná ki magát általa, a mellett, hogy az a nyelv egyéni is.

Nem minden ok nélkül tartják gyanúsnak az olyan dicséretet, mikor egy költőt a nyelvéért magasztalunk. De elég említenünk, hogy Vörösmartynak a magyarság érzelmi világa is nagy gyarapodását köszönheti. És ha azt mondjuk, hogy ő mindenekfölött nyelvköltő volt, hogy nyelvfantáziája páratlan, azzal nem kisebbítjük az ő alkotó érdemeit, mert a magyar nyelvet annyira átkölneni, a benne rejlő képzeleti erőt olyan újszerű működésre bírni, — ez maga elsőrendű, korszakos költői eredmény. A magyar költői nyelv egész újabb fejlődése rajta alapul. S nemcsak a hexametert írta addig hallatlan művészettel, hanem a modern drámai jambust is, s az újabb magyar verses dráma és a Shakespeare-fordítás az ő technikáját vette át. De épp oly alapvető volt az ő nyelv-művészete a spanyol dráma dialogjára emlékeztető négyes trochaebusban, a *Csongor és Tündében*, mint a többi modern versformában is, kisebb költeményeinek gazdag sorozatában; sőt a magyar forma is hangzatosabb nála és dictiója hangulatosabb, mint Petőfi előtt bárkinél.

Aranyra, a ki jó két évtizeddel később érkezett, más feladat várt: Vörösmarty megújított nyelvét valóságosabbá tenni, romantikáját realizmussal cserélni föl, egyéni újításait a népnyelv meglevő kinésének bővebb feltárással pótolni, ritmust és dictiót magyarabbra cserélni, a subjectív hangulatoságot objectív jellemzetességgel és

hanggal helyettesíteni; a költészetet egyszerűbbé s mégis művészivé alakítani.

Ő a Tiszántúlról jött, annak az *t-ző* nyelvjárásnak a szellemét hozta magával, a melynek képes beszéde a humanista Sylvestert már a XVI. század első felében méltányoló nyilatkozatra bírta. E nyelvjárás délkeleti szárnya nevelte az ő nyelvérzékét, az a terület, mely a nyílt *e* kizárólagosságát már nem ismeri, hanem a közép *ë* t is használja, s a felsőtiszai diphthongusoktól tartózkodik. Ennek a vidéknek sententiosus gondolatjárását és beszédét már érvényesítette harmadfélszázaddal Arany előtt egy nagy nyelvi és stilisztikai tehetség: Pázmány. Az övével fakadt egy töről Arany nyelvgeniusza.

Ebbe a szülőföldi nyelvjárásba már beleolvadva jutott el szellemébe egy régi irodalmi hatás is: Károli bibliájának nyelve és frazeológiája. Sőt hozzávehetjük a Szenczi Molnár Albert zsolttárainak nyelvét és ritmikáját is. Ezeknek a régi szent könyveknek a szólamkineséből sok ott forog a derék alföldi református nép ajkán s Arany gyermekkorában eleget hallotta apjától és az ismerősöktől a bibliai kifejezések. A ki pedig tudja, hogy a református iskolákban a zsolttárokat nemcsak énekelik, hanem szövegüket is megtanulják, a legtöbb zsolttárból egy-két strófát könyv nélkül felmondanak — legalább az én gyermekkoromig ez élő szokás volt —, az előtt világos lesz, hogy Arany nyelvérzékének a népnyelv s a régi (a bibliai és a zsolttári) nyelv minő dús és bőséges forrása volt már gyermekkorában. „A zsolttárok, a biblia vonzóbb részeit, emlékezetemet meghaladó idő előtt, hallásból már elsajátítottam“ — írja önéletrajzában.

Ebbe az alapvető nyelvi kincsbe torkollottak azután a többi olvasmányok: a Haller Hármass Istóriája, Gvadányi, nemsokára Csokonai, Fazekas, Dugonics, a debreczeni rímtechnikusok. Hallerban a régi nyelv, Gvadányiban a népnyelv és népsajátságok iránti érdeklődés, Csokonainál a nyelv soknemű esztétikai hatása, sokféle hang, sokféle forma, árnyalás, különösen erős komikai ingerek, azonkívül hangzati elemek, verselő készség, a nyelvi sajátosságokat is magyarázó jegyzetek, Dugonicsnál a temérdek közmondás mind bő anyagot szolgáltatott éles megfigyelésének és reflektáló szellemének. A mint haladt, fejlődött, megismerkedett a nyelvújítás íróival, az ódai formákkal, az Aurora költőivel is, ezeknek finomabb nyelvével, Vörösmarty nyelvi gazdagságával. S ha az új modor eleinte elidegenítő hatással volt is rá, de utóbb beletanult. S noha olyan légiesen könnyűvé nem tudta verseit átszellemíteni, mint Császár vagy Kunoss, s mindig maradt bennök valami „vaskos, reális“ —, de a soknemű irány, a melyeken a maga fejlődése útján áthaladt — hiszen egy félszázad irodalmi rétegeit megjárta —, érdeklődését is izgatta, tudatosságát is fokozta. Nyelvérzéke és nyelvi aisthesise rendkívüli módon fejlődött.

S nemcsak ösztönszerűleg tett szert nagy nyelvyagra, hanem tudatos apperceptióval is; viszont e tudatosság mellett mindig elevenen érezte a szólásnak mindennemű, szemléleti és hangulati, logikai és esztétikai vonatkozásait. Rendkívül szabatosan ismerte a legritkább szók jelentését is, s például az *íromba*, az *imbolyog* szók jelentésére nézve az ő nyelvhasználata épp oly hiteles forrás, mint a népnyelv. De ismerte a szókhöz és kifejezésekhez fűződő s a néplélekből, néphumorból hozzátapadó sajátos hangulati elemeket is. Mindez gazdag tőke volt arra nézve, hogy költői képzelete és hangulata játékainak a nyelvi eszközeit megtalálja magában. Gyermekkorától fogva folytatott verselgetése pedig alkalmul szolgált arra, hogy a lelkében felhalmozott nyelvi készlet *használatában* is állandóan gyakorolja magát. Hozzájárultak stilisztikai érzékének fejlődéséhez idegennyelvű olvasmányai, előbb a latin, később a görög és német, majd a francia is, a 40-es évektől kezdve az angol, azután az olasz irodalom remekei. Már nyilvános föllépése előtt olvasta Shakespearet, Homerost, Byront és Sophoklest, s nemcsak olvastatta, hanem fordítgatta is.

Első művei, melyeket maga közrebocsátott, huszonnyolczéves korából, 1845-ből valók: az *Elveszett alkotmány* és az *Új görög dalnok éneke*, stilisztikai fejlődése szempontjából, egyaránt érdekes emlékek. Amarról mindjárt a magyar nyelv legnagyobb művésze nyilvánított véleményt. Ne gondoljuk, hogy Vörösmarty az exaltált hexameteres stílusban elfogulva fogalmazta volna híres ítéletét, mely az *Elveszett alkotmány* nyelvét is a többi pályamunkával együtt vaskorinak jellemezte. Vörösmarty tudott egyszerű lenni, bizonyosárra a *Szegény asszony könyve*, a *Becskeréki*, a *Mák Bandi* és még számos darabja, s tudta az egyszerű szépséget méltányolni is, mint méltányolta a *Toldit*, a *Toldi estéjét* és a *Nagyidai cigányokat*. De az *Elveszett alkotmány* nyelvében csakugyan nincs elég könnyed komikai báj, a minót a *Csongor és Tünde* humoros vagy népies részleteiben is mindig megtalálunk. A költő még nem tudta jól összeolvasztani, egységes hangba föloldani a soknemű hangot, a mit e művében megütött: a hexameteres dictiót, a vergiliusi allusiókat, a byronias szeszélyt, a realisztikus torzítást, a köznyelvi szólámat. A hexameterrel egy kissé el is késett a költő, még komikai czéllal is. De a nagy nyelvművész oroszlánkörmei akárhányszor kinyúlnak. Egy-egy szóval a költő úgy odateremt egy szemléletet, egy modulatot, egy lelki jelenséget, hogy tíz-húsz mondattal se lehetne jobban. Hábor *öblögető hangon* kezdi Armidához beszédét; az ébredő parasz *cserhajú öklével* törli ki a szemét, a mi a cserhajú dinnyével ismerős olvasóra nézve éppen annyit ér, mintha egy festő nagy fáradtsággal megfesterené; pedig az arczkép árát jelentékenyen emeli, ha kézzel együtt rendelik meg. Használ a költő tájszavakat:

Csizmám talpa levált, köpenyem félig csupa *kastos*,

s jegyzetben odateszi, hogy ne gondoljon az olvasó az egyiptomi kasztokra, mert *kastos* csak egy igénytelen tájszó, s annyit tesz, mint *csatkos*; *csatkos* pedig annyit tesz, mint *kastos*, quod erat demonstrandum. — *Pityusok mind Társaim is . . .* — mondja Rák Bende Armidának. — Parodizálja Kölcseynek igenév-archaizálását: „. . . meglátta baráti Kettőjét, csak alig tápáskodvákat iszaphób!“. Jelzőivel szinte fényűzőleg bánik:

Lesve az illatozó konyhákból ingyenes ízű
Húsleveket s bordát feszítendő kajla czubákat.

Ezek már nem a nyelvkincsből vett, hanem egyénileg alkotott szólások. Helyenként mintegy plautusi szójátékokat használ:

Verbőczyt *lecerik* veszedelmes cifra beszéddel,
És az öreg *Corpust korpázzák* korcsmai módra.

Az arany-bullát a kortesek arany-*bundának* értik. A nyelv hangzati elemeit különösen szereti értékesíteni komikai célra. Hábor leírásában: „Kurta szakáll, nagy nyakbőtyök (au, jaj a nyelvem!)“ — mindenesetre allúsióval az ismert népnyelvi bosszantó feladványra, a két lüdneyak- és hat tyúknyakról. Beszéltetni pedig Hábert ezzel kezdi:

Nyolcz szomorú század szenny-szégyene ül nevémen már,
Szép sziszegőn sziszegé . . .

Talán Vörösmarty gyönyörű sorára való célzással:

Szép szemedet szemein szerelembe merülve mulattad.

Hábor vihart támaszt:

Brr! dörögés-morogás, recsegés-ropogás morajával
Nagy zuhogás robogás, locsogás, fecsegés, kopogás közt
Zajg villám, zivatar, bércz, szikladarab, koros erdő,
Záporosó, rohamár, terepély posvány, zuham és jég,
Folyvást árad a szél, nagy messze kiönt a lapályra . . .

A garabonczások és boszorkányok világát megfelelő szókinccsel tudja komikusan transcendentális jellegével bemutatni, épp úgy, mint a mily realizmussal adja elő a tömegek verekedését és a kortesek szónoklatait. Annyit látni, hogy az írónak a jellemző és kifejező ereje nem közönséges.

Az *Új görög dalnok éneke* későbbi átdolgozásban, 1848-as évszámmal szerepel a kisebb költemények közt, de a költő 1845-ben fordította s ez év december 4-én már elküldte Szilágyi Istvánnak. Megvan ez az eredeti szöveg is, s azt mutatja, hogy a sok nehézség mellett, melyet Byron ez egyik legtömöttebb nyelvű költeményének fordítása okozott, Arany a nyugateurópai stílusban már

ekkor olyan választékos, magvas, hathatós dictióra emelkedett, hogy megközelíti ötvenes évekei nyelv-művészetét.

Úgy szokás tekinteni Aranyt, mint a ki a népiességen kezd s a népiességet művészivé fejlesztve, később a magyar költészet nyugateurópai irányához is csatlakozik. Ez tévedés. Arany a népies irányhoz máshonnan érkezett meg. Az *Elveszett alkotmány* és az *Új görög dalnok éneke* egyetemes, nemzetközi formák és stílnemek példái voltak.

„Népies“ Arany 1846-ban lesz, legalább öntudatosan. Erre közrehatott az irodalmi áramlat, a magyar Herderisták mozgalma, a *Toldi* pályatétele, de kivált a magyar költészet népies törekvései. Petőfi hatása is csak 1846-ban, vagy igen kevéssel előbb kezdődik. Maga írja, hogy ő Petőfit csak akkor ismerte meg, mikor már hírneve meg volt alapítva; úgy emlékszik: 1846-ban; azelőtt ha olvasott is tőle a lapokban egy-egy verset, az csak olyan hatást tett rá, mint más költőké, a kik a lapokba írnak.

De ha a népieshez máshonnan tért meg: hazajött. Ez az ő legsajátosabb birodalma. Tele van a lelke a népnyelv és történeti nyelv elemeivel, s a világirodalom nagy költőin iskolázott művészetével le tudja szűrni azt, a mi a népnyelvben eszthetikailag legbecsesebb. A *Toldi* nyelvileg nemcsak utóleráta a *János vitéz*nek, hanem messze felül is múlta. Ugyanaz lett a magyar epikára nézve, a mi Petőfi dalai a lírára nézve: a magyaros nyelv-művészet igazi kánouja. A *Toldi* nyelve egyszerű, de nemcsak nem közönséges, hanem még választékos is, a *János vitéz*énél sokkal választékosabb, egyúttal árnyalóbb, realiztikusabb, kifejezőbb. Alig használ a költő néhány nyelvújítási szót, s mégis a legnagyobb gazdagságot mutatja be szókban, szólásokban, fordulatokban, akár a természetet, akár az emberi testet, akár a lelki életet kell ábrázolnia. Nyelve tele van a magyar ornata syntaxis eredeti, törölmetszett sajátosságaival, a nélkül, hogy, egy-két nagyon szórványos esetet kivéve, keresetté válna. A költőnek sikerült nagy költői szépségeket egyszerű eszközökkel, a népnek érthető nyelven kifejezni. Ez a nyelv mily gazdag, mily egyszerű, mily ízléses, mily jellemző, mily nemes és az édesmienk. A *Zalán futása* óta ez volt ismét a magyar költői nyelvnek egy új kinyilatkoztatása.

De különben maga a *Toldi* mutat bizonyos stílusbeli eltolódást. Igaza van Lehr Albertnek, hogy a költemény elején a költő még trochaizált. Maga a költő is írja Szilágyinak 1847. január 9-én, hogy azok az énekek, „miket utóbb írtam, egészen más modorúak, népiesebbek, könnyebbek“. S az egész *Toldit* nem tekintette Arany végleges stilisztikai álláspontnak. Innen ő több irányban is keresett utat, más stílusváltozatokhoz, más hangnemhez.

Az első volt a *Rózsa és Ibolya*. Ezzel az volt a célja, hogy

teljesen, egységesen stílusos népmese-földolgozást adjon. És csakugyan, az elejétől végig egyöntetű, valóban népies, stilisztikailag a *Toldi*-nál tisztább, egységesebb alkotás. Mindazáltal nyelviileg nem értékesebb, mert sem a természet, sem a lelki élet rajza nem oly gazdag benne s nem tesz szükségessé annyiféle nyelvi eszközt.

A másik irány volt a *Murány ostromában* a népnyelvnél egy fél fokkal felsőbbnemű költői nyelvet adni, az előkelőbb társadalmi osztályhoz tartozók lelki életét festeni. Ez kitünő iskola volt a költőre, hogy a nyelvnek lélekfestő használatát gyakorolja.

Aranynak kiváló szerencséje volt, hogy összehozta a gondviselés a magyar költői nyelv legnagyobb művészeivel, Vörösmartyval, s azzal kelhetett versenyre, és összehozta az egyetemes irodalom egyik legeredetibb géniuszával, Petőfivel, a ki mellett eredetinek lenni, méltó becsvágya lehetett bárkinek, s a verseny Arany szellemére rendkívül fejlesztőleg hatott.

Petőfi hatása alatt, részben Petőfi politikai nézeteinek hatása alatt is, Arany egy pár évig még egészen a népiesség vizein evezett. Nem tekintette ezt végleges állapotnak, csak átmenetinek; de ki akarta bányászni a népköltés műformai, zenei elemeit, szellemét, s egyáltalán egész esztétikailag értékesíthető tartalmát. Népmondát ír, mint Tompa, a *Szent Lászlót*; népmesét már előbb írt, a népies költői elbeszélés megvolt: *Toldi*, most a népballada alapján akar románcz-és balladaféléket írni, sőt megfordul fejében, hogy a nép nyelvén írjon epopoeát, esetleg a honfoglalásról; a mi a hexameteres epikának nem sikerült, azt akarja megkísérelni: fenséges művet adni, népnyelven. A változatokat tanulmányozza, a hangokat keresi. Már a *Toldi estéjét* más hangnemben írja meg, mint az első *Toldit*. Egy stilisztikai divatmodorbéli jelenséget maga észrevett rajta, hogy nagyon „képes”. A *kép* akkor rendkívül kedves és — mondhatni — túlbecsült poétai eszköz volt, a romantika visszaélt vele, olykor Petőfi is modorosán halmozta. Ebbe az áramlatba került bele Arany is a *Toldi estéjében* itt-ott és a *Katalinban*.

A szabadságharc után, a mint lelkivilága mélyült, tagolódott, s a mint olvasottsága bővült, tanulmányai szaporodtak: nyelvhasználatára és stilisztikájára is csodálatos módon nagy fejlődésen ment keresztül. Ez a fejlődés két irányban: egyrészt kiterjedésben, másrészt mélységben mutatkozik: extensiv és intensiv irányú.

Egyik szempontból meg lehet figyelni, hogy Arany úgyszólván minden költeményében más-más hangot, más-más stílust próbál. Átveszi az érzelmes, a lírai elbeszélést Byrontól a *Katalinban*, a humoros, szeszélyes előadást a *Bolond Istókban*, összeházasítja a skót és angol balladák menetét a magyar népballadákéval, de a Cid-románczokból is vesz egy-egy hangot, a Hunyadi-balladakörhöz. A nagy hősi eposzt megkezdi, hőseivé a hunokat teszi, s a *Toldi*

hangját egy fokkal magasabbra váltva írja a *Csaba királyfi* első alakját. De a népiességre kezd ráunni. Újra kezdi művét, most már nibelungi szakokban és a Nibelung-ének hangnemének hatását éreztetve. Később mégis csak visszatér a magyar nyelven termett magyar ritmus-hoz és a 60-as évek elején megteremti a *Buda halála* nyelvét, a mely az ő epikai nyelvművészetének egyik főtípusa. «A mi az elbeszélés ószerűen naiv formáját illeti, az nem *affectatio*, jegyzi meg. Szerző annyira s oly kizáróan jelen tárgyához tartozónak véli ezt, hogy részéről képtelen vakmerőségnek gondolna oly eposzt, melyben Attila szerepel, így kezdeni: „Férfiat énekelek“ . . . stb., míg a krónikák egyszerű nyelvén sok mindent el lehet mondani, — jegyzi meg az előszóban. Igaza van. Ám a nyelv ismét nem csupán egyszerű, hanem választékos és ódonszerű. Vannak benne a mai nyelvkincs elemeiből olyan szólások is, melyek a népnyelvben nincsenek meg. De az ódonszerűség a legérdekesebb. Nálunk az archaizálással már a XVIII. század végén is próbálkoztak. Jeles kezdemény volt e téren a Kármáné. Peretsenyi Nagy László a *Szakadárban* így archaizált:

Isa nem vagy bizony te Samelets Menna
Héon nemzett téged a' tigris, Hienna.

Pedig Peretsenyi nem volt stilisztikai tehetség híján, hiszen ilyen sorai vannak:

Fejét, homlokával az Égre mereszté,
Patakozó ajakkal illy vádját ereszté.

Ennél a kezdetleges archaizálásnál felsőbbnemű típus az, a melyet Kazinczy mutat be *Zrinyijében*, vagy Petőfi *A régi jó Gvadányiban*, s a melyben az új költő a réginek szavajárását utánozza. A legfelsőbbrendű a *Buda halálának* archaizáló módszere. Ennek a felsőbbrendű archaizálásnak első nevezetes költői példája nálunk Vörösmarty *Tündérvölgye*, a mely ép úgy ihlette Aranyt a *Buda halálában*, mint a *János vitéz* a *Toldiban*.

A mit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelke asztalára —

olvassuk a *Tündérvölgy* előhangjában, és:

Én ez avart jártam, tünődve megálltam,
Egy régi levélen ezt írva találtam —

a *Buda halála* első versszakában. Ez egy hangfoszlány, mely egyik eposzból a másikba átszökött. De valamiut a *Toldi* a *János vitéz*t, még sokkal inkább túlszárnyalja a *Buda halála* a *Tündérvölgyet* a nyelv reális jellemzetessége tekintetében.

Arany nem szedi elő a régi nyelvmélekek szavait, hanem megelégszik azzal, hogy a népnyelv ősi szókincsét alkalmazza és

megmarad abban a képzet- és szemléletkörben, mely a népvándorlász-korabeli pusztai, harczias, lovas nép lelkivilágának megfelelőhetett; nem él nyelvújítási szavakkal, képei, hasonlatai a kor szelleméhez illők.

De valamint a nagy folyó sok apró esermely vizeit fölveszi, úgy Arany költői nyelve is magába vett egészen csekély kezdeteket. Ha Dugonics a honfoglaláskori emberek társalgását megrakja közmondásokkal, Arany ezt nem mosolyogja le, hanem megjegyzi és megfinomítva felhasználja. Dugonicsnál ilyen a beszélgetés:

Erre a Főpap: Fújjon bár meleget, és hideget azon egy szájából
Otto a' Szászok' Fejedelme . . . De tudgya-meg: hogy a' csirke nem okosabb a' tyúknál. A' vén ökör-is bátrabban rakja a' lábát, mint a' fiatal tulok. . . . Csak hagygyán. Markában szakad a' vége mézes madzagának, ha annak idejében átalvettük az ebek harminczadgyán. Tudgya meg azt is, hogy a' mi kardunk sem fűz-fa. Ne tapsollyon a' Győzedelem előtt. Bár vigyázzon, ne-hogy, nagyot hágván, nagyot essék; és így, kár nyissa bolondnak szemét."

Minő mérhetetlennek tetsző távolság e zsiros szájú frazeológiaiától, a melynél sokkal vaskosabbak és visszataszítóbbak vannak még az *Etelkában*, s a melyeket az *Etelkának kulcsa* épen a korhűség nevében védelmez, Buda királynak szintén közmondásokkal teljes beszédéig:

Ki meri mondani: ezt teszem, ez jó lesz:
Községre, magamra, tisztelet-hozó lesz?
Nyilat is ellőjük — mindennapi példa —
Szél veri utjából, nem jut soha czélba.

Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját,
Hagyja előbb fékkel igazítani száját:
De neki bogárizik minden kicsiségre:
Viszi tűznek-víznek, lehajítja végre.

Egyet tudok, a mi, emberi dologban,
Hogy sikere légyen, teheti legjobban:
Józan okos mérték. Ez folyamok partja,
Mely rohanó tettek árját vi-szatarja.

Mértékre a kalmár javait emelvén,
Ott ül az igazság rúdja közép nyelvén;
Mértékkel a bíró feleket juháztat,
Közöli a vágást, engedve hibáztat.

És tovább is. De itt az öreg, szemlélődő Buda ajkairól az életbölcsesség e tételei jellemzően hangzanak és összetartoznak szándékával, melyet tetterre készül váltani, nem is említve, hogy a költő ízlése minden útszéli kifejezést távontart s személyeit helyzetekhez mért méltósággal beszélteti. És mégis alig merném tagadni, hogy

Budának sententiósus beszéltetésére nem a Dugonics dialógjai adtak a költőnek ösztönt.

A régi szó kevés a műben. (Ki nagy országot bir *Etel folyam elve*, Hamikor kell . . .) De azért érezzük, hogy az előadás egy fokkal jobban el van távolítva a népnyelvtől, mint a *Toldiban*. Pl. a magyar esikósoktól terelt ménes rajzolása:

Horkanva, prüszögve megtódul az állat,
Rúg, harap és tombol, rést mégse' találhat.
Szép kis fejök egymást tetőzi halomban;
Indulni az ostor kényteti azonban.

Ez mégis emelkedettebb, tömöttebb stílus, mint a Toldi előadása. S mennyi az inversio, továbbá a jellemző, sokat mondó kifejezés mindenütt, mint az ilyen:

Fényével a homlok mind szegül Budára.
.
.
.
Nagy dolgot előre mondani költ arezzzal.
.
.
.
Mit ér az az ember, ki egész nap ásít
Ülvén gondolatok here záptojásit . . .

Egy másik típus a *Toldi Szerelme* nyelve, különösen a második két harmadé. Ebben a lelki élet elemző rajzára vett sok alkalmat a költő s egyúttal a középkori nagyvilág tükröződését festi a magyar lélekben. Tulajdonképpen a leggazdagabb nyelvű műve Aranynak s legfejlettebb fokon mutatja művészetét.

A *Katalin* és a *Bolond Istók* típusát már említettem. Ismét más stíltípus a *Nagyidai cigányok*, melyben még egyszer a parlagok múzsájához fordult a költő ihletért, mikor a népiességtől már búcsúzó-félben volt.

A balladákat nem lehet egységes típusúnak mondani, mert mindegyik más-más. Csak rendkívüli tömörségük és egyúttal könnyűségük a közös vonás. De ép úgy különböznek egymástól hangban és stílusban, mint tárgyban és versformában.

Arany stílművészete fejlődésének másik iránya az intenzív fejlődés. Az 50-es évektől fogva, körülbelül a *Keveházától* és *Rozgonyinétől* kezdve, tapasztaljuk nála azt a rendkívüli stilisztikai kulturát, melynélfogva minden szót a maga helyére termetnek, ott pótolhatatlannak, sok-sok vonatkozásban a legáltalóbbnak, jellemzetesség, zenei hatás tekintetében egyaránt a legjobban kiválasztottnak érzünk. Minden szó mögött sokkal több lelki tartalom van mint előbb volt, sokkal több festő erő rejlik jelentésében és több zengzetesség a hang alkatában. Ez a művészet azután végig megmarad, s noha minden költeményben más-más, egészben mégis azt a sajátos Arany-szerű jellemzetes stílust adja, melynek mása nincs a magyar költészetben.

Facies non omnibus una
Nec diversa tamen, qualem decet esse sororum.

Úgy vall egymásra e költemények stílusa. Egységük forrása a költő egyénisége, különbségük oka a költő más-más lelkiállapota, melynél fogva mindig más-más hangot üt meg. A míg más hangja nincs, nem költ. Ennek a hangnak, ennek az egyéni, helyi színű hangnak a kifejeződése minden költeménye s a költeménynek lehetőleg minden szava. Ő maga panaszkodik, hogy sokszor innen maradt a lelkében megalkotott ideálon. De mi így is gyönyörrel merülünk el művészetének csodálatában.

Vége-hossza nem lenne, ha Arany nyelvművészetének tipikus példáit fel akarnók sorolni. Erre nem egy kis alkalmi előadás, hanem egy könyv nyújthatna teret. De Arany nyelvi csodáinak egy része benne is van a köztudatban, mint a példátlanul kifejező sorok:

Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom,
vagy:

Oh, ha a lehetlent lehetne letetni!

— a miket épp úgy magyaroknak érzünk, mint Aranyéinak, s a mik lefordíthatatlanok. Az összetört léleknek szégyen, fájdalom, engedelem és megsemmisülni vágyás közt vergődését, a leglázasabb indulatot festi négy-öt, népdalhangon odavetett — elég egyszerű — szóban:

Hadd ölelem lábad porát,
Taposs agyon engem!

Hogyan tudja a lelki élet mélységeit nyelvi eszközökkel feltárni, hogyan tud a szemléletbe is mindig lelket, hangulatot önteni, hogyan tudja lelki a tartalmat érzéki jelenséghez kötni: perspektivikus képzet-hez, színhez, mozdulathoz, hanghoz, formához, — s mindezt a nyelv szelleme szerint, vagy éppen a nyelvben levő kész kitételekkel: ez mind nyilván van Arany olvasói előtt, ha rendszerbe foglalva nincsen is. Seholy annyi praegnans szó, mint ő nála:

Egy szó nyilallott a hazán keresztül —

ennek kifejtésére egy tömör strófa van szüksége magának a költőnek is. Ha itt a régi, népnyelvi szó van újszerű, mélyebb, lelkibb tartalommal megtöltve, ebben viszont:

Így szóla Etelből tornyosodó lelke

új szót alkot a költő, egy újszerű lelki jelenség érzetetésére, de régi minták szerint. Hogy mennyire értékesíti a szavak jelentéseit, egész lehetőségük szerint, arra temérdek a példa. Az egész *V. László* csupa kétértelműség.

Csupán a menny dörög

— épp olyan izgató megnyugtató a lelkiismeret lázában fetrengő királyra nézve, mint a mily végzetes enyhülést ad a kehely hús cseppje, melyet a „hű“ cseh nyújt neki. Amott a fizikai és a szellemi jelentés szerint lehet a mondat nyugtató vagy izgató: „nem a tömeg lázong, csak az ég zeng“; vagy: „nem a tömeg, hanem az ég fenyeget“; emitt a *kehely* szó mögött a politikai gyilkossággal dolgozó összeesküvés fogalma húzódik meg, melynek hálójába vak bizalommal fut a magyarok nyílt és jogos felkelése elől menekülő király. Hogy a szemléletességet egy-egy szóval minő leverő hatásig fokozza, számtalan esetre emlékezzünk. Ágnes asszonynak

Maradozó csattanással

Fehér sulyka messze villog.

Érezzük a látásérzet után elkésve érkező hallásérzetből a távolságot, melyből a holdvilágnál sulykoló nő munkáját figyeljük. És a költő a nép sajátos foglalkozásához fűződő kifejezések egész tömegét viszi át új, szellemibb jelentésű területre. A fenti idézetben, Buda szavai-ban ez a kitétel:

Közöli a vágást

arra az erényszámba menő ügyességre vonatkozik, a melylyel a jól kormányzó kocsis „közölni“ tudja a „kerékvágást“, kerekék közé fogni a kottyánót. És ritmussal, rímmel, alliterációval mennyire tudja fokozni a szólás festő erejét, hangulatát, érzelmi hatását! Íme mily egyszerű szók, de a ritmus és rím, a párhuzamos elrendezés milyen sejtelmes symbolizmust önt beléjük az előző associációk során:

Szellő nincsen, de zúg,

Felhő nincsen, de bűg

S villámlik messziről.

És százféle esetre százsámra való példák.

Minden nyelv olyan mint a hangszer. Nagy művész kezében szebb hangot ad. De a nagy művésznek is jobban esik jobb hangszeren játszani. Arany a magyar nyelvet kapta hangszeréül, a mint a népdalban élt s Vörösmartynál és Petőfinél irodalmilag is kijátszva zengett. Ő új, eddig ismeretlen dallamokat esalt ki ebből a hangszerből, a magyar költői nyelv eddig az ő művészetében emelkedett legmagasabbra. Vörösmarty nyelvalkotó fantáziája bujább, merészebb, nyelvében több az újszerű, az egyénileg teremtett fordulat; Arany jobban ragaszkodik a nyelvhagyományhoz, ezt gazdagabb forrásból meríti, konkrétebben, szabatosabban, jellemzőbben, ízlésesebben használja fel, mint bárki, de ő sem elégszik meg a kész stilisztikai eszközök változatlan értékesítésével, hanem hol alkalmazásukban, hol továbbfejlesztésükben ő is eredeti, hatalmas stílerzéket és alkotóerőt tanúsít. Feltárja nyelvünk kincsesházát, előszedi a nyelv antik

ékszereit; kitisztogatja, restaurálja, a töredékekből új műveket alkot, a stilformákat megbecsüli, fenntartja, analógiák szerint kombinálja, fejleszti. Magunk elbámulunk nyelvünk ily káprázatos gazdagságán, ily tüneményes hajlékonyságán. Arany minden nyelv művésznünk közt a legmagyarabb. Az ő szelleme volt eddig a nyelvalkotó magyar népléleknekleg nagyobb átmérőjű, legtöbb sugarat összefogó és erősítve továbbadó gyűjtőlencséje. Nem tekintette befejezettnek a maga művészetével a magyar költői nyelv fejlődését. Vannak is újabb művészei a magyar nyelvnek, részben Arany tanítványai. Nagyobb azonban nincs. S talán a továbbfejlődés bizonyos irányokban már nem is lehetséges, mint a hogy Goethe nyelv művészetével mellette azóta keletkeztek ugyan változatok, de ez a művészet sok pontban ma is a legfelsőbb fokot képviseli a német költői nyelvre nézve. Arany költői nyelve is ilyen állandó típus marad a magyar nyelv művészetében. A továbbfejlődés részint más ponton, bár az övével közös gyökérről indulhat ki, részint az ő módszerének önálló követésével, s művészetének olyan területekre való kiterjesztésével folyhat tovább, a melyeket ő nem művelt. De mindent összevéve, a mi édes magyar nyelvünk mai nap Arany költészetében él legteljesebb és legpompásabb virágjában.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Emlékezések Arany Jánosra.

Senkinek sincs több oka és joga arra, hogy ez ünnepi órában hallassa magát, mint nekem. Oka: mert senki se köszön annyit Arany Jánosnak, mint én; joga: mert senki se tett érte többet, tollal és szóval, mint én, egy hosszú életen keresztül. Mégis, midőn t. Elnök úr már régebben fölszólított, hogy „Arany nyelvé”-ről tartsak fölolvast, nem vállalkoztam; mert nem akartam magamat ismételni, — de vállalkoztam később arra, hogy elszavalom, a menyire még képes vagyok, Aranynak néhány remek költeményét, s a jó előadás által igyekezem értetni és éreztetni azt is, a mit a nagy költő nyelvében, örök mintául, bírunk. Ebben megállapodtunk. Csak arra kért t. Elnök úr, hogy — a declamatio maga nem lévén elégséges — csevegjek egyet-mást előljáróba Aranynyal volt érintkezéseimről. Nagyot riadtam. Ebből baj lehet. Kisebbik az, hogy megbomlik a kellő egység; nagyobbik, hogy, akarva-akaratlan, magamról is kellene beszélnem, tán el is dicsekednem, — s bár nem tartozom a szerény emberek közé, s érzékeny se vagyok túlságosan, de könnyen akadna (elképzeltem) a hallgatóság között szánakozó, a ki ezt röppentené felém: „Szegény öreg úr! maga magát ünnepli, nem Aranyt”. S ez bizony zokon esnék. Végre mégis ráfanyalodtam, meggondolván, hogy az elmondandó apróságok egy-